

JAVNE POLITIKE KAO ZAJEDNIČKO DOBRO

Istraživanje mogućnosti političke emancipacije u uvjetima smanjenja građanskih sloboda u Hrvatskoj

Sanja Đurin

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

U suvremenim teorijama društva sve se češće može naići na tvrdnje da u neoliberalnim uređenjima javni politički prostor nestaje ili se sve više sužava te da se nastoji izgraditi političnost građana utemeljena na patriotizmu i nekritičkom stavu prema radu vlasti. Biopolitičke strukture neoliberalnih režima stvaraju i koriste se nepovoljnim društveno-ekonomskim uvjetima, općom prekarnošću, nestabilnim uvjetima rada i života te komodifikacijom roba i usluga kako bi disciplinirale građane, učinile ih poslušnima i nekritičnima, kako bi upravljale njima. Procesi sužavanja političkih sloboda vidljivi su u brojnim zemljama danas, pa tako i u Hrvatskoj, i to posebno na području reproduktivnih prava i sloboda seksualnih i rodničkih manjina. S druge strane, javljaju se novi oblici organiziranja građanstva kojima se pokušava spriječiti sužavanje stečenih građanskih sloboda. U ovom radu autorica se pita može li se nacionalnim politikama seksualnosti pristupiti kao zajedničkom dobru (*commons*) kojim upravljaju građani. Može li se time postići ono čemu teže *queer* politike, a to je da se sferu intimnog i seksualnog života građana učini slobodnom od državne i institucionalne kontrole, a da se istovremeno građanstvu vrati političnost?

Glavne riječi: politika seksualnosti, upravljanje, prekarnost, zajednička dobra, LGBTIQ, Hrvatska

Nacionalna fantazija i sužavanje političke javne sfere pod krinkom patriotizma¹

U svojim razmišljanjima o javnom prostoru kao polju političkoga, Lauren Berlant (1997) je primijetila da od osamdesetih godina dvadesetog stoljeća u Americi ne postoji javna sfera u političkom smislu. Drugim riječima, ne postoji mjesto komunikacije i debate s kojeg bi "obični" građani, oni bez materijalnih privilegija i strukturalnog pristupa moći, mogli participirati u oblikovanju vlastite kulture ili javnih politika države u kojoj žive (Berlant 1997: 3). Nestanak javne sfere Berlant povezuje, između ostalog, s konzervativnom reakcijom na prosvjede i pokrete šezdesetih godina koji su zagovarali povećanje individualnih sloboda. Konzervativne struje koje su se tada

¹ Ovaj članak je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost (projekt br. 2350, "City-making: space, culture and identity / Stvaranje grada: prostor, kultura i identitet"). Propitivanje novih oblika političnosti je tema kojom se bavim i koju sam otvorila tribinom pod nazivom: "Grad Zagreb i politike seksualnosti kao politike različitosti", a koja je održana u Institutu za etnologiju i folkloristiku 27. veljače 2017. godine.

pojave zastupale su ideju da je radikalizam šezdesetih godina uništio temeljnu jezgru i identitet američkog društva. Te struje s vremenom jačaju sve do osamdesetih godina, kada konzervativna koalicija na čelu s Reaganom preuzima zadaću obnove američkog društva i to putem nacionalizma i identifikacije s utopijskom simboličkom nacijom sažetima u ideji američkog sna. Tada se ponovno aktualizira fantazija američkog sna u kojoj se građanima obećava blagostanje i mogućnost klasne mobilnosti, ali ovoga puta ako se građani sami za to pobrinu: “ako ulažeš svoju energiju u rad i stvaranje obitelji, nacija će ti osigurati šire socijalne i ekonomske uvjete u kojima tvoj rad ima vrijednost, a život dignitet” (ibid.: 4). U retorici tadašnjih političkih vizionara budućnost nacije je u velikoj mjeri ovisila o tome kako građani žive svoje intimne živote pa je za društveno pripadanje građanstvu bilo važno ispunjavati određenu formu intimnog života. To je dovelo do pojave koju Berlant naziva “privatizacija građanstva”, što zapravo znači da se otad obitelj promatra kroz moralni, etički i politički horizont nacionalnog i političkog interesa, što pak dovodi do pojačanog uplitanja države u privatne i intimne živote građana. Budući da tada dominantne tradicionalističke i patriotske struje zagovaraju ideju da srž i opstanak nacije ovisi o osobnim činovima građana i identitetima izvođenim u intimnim sferama svakodnevice, politička javna sfera slabi i pretvara se u ono što Berlant naziva “intimna javna sfera” (ibid.).² U intimnoj javnoj sferi obiteljska politika, reproduktivna prava i obnavljanje tradicionalnih obiteljskih vrijednosti postali su ključne teme oko kojih se tada organizira ideja američke nacije. Proliferaciju javnih diskursa koji nastaju oko pitanja kako bi građani trebali živjeti svoje intimne živote Ken Plummer (2001) sažima pod pojmom “intimno građanstvo”.

Privatizacija građanstva, odnosno ulazak politike u intimno područje života građana pripada tehnikama upravljanja koje je Michel Foucault nazvao *biopolitikom*. Biopolitičko upravljanje je oblik upravljanja pojedincima i populacijom koji nastaje pojavom liberalnih društava u 19. stoljeću, a populacijom upravlja kroz proizvodnju znanja, te kroz disciplinske i nadzorne tehnike (Foucault 1994). Biopolitički način upravljanja inherentan je neoliberalizmu (McCormack i Salmenniemi 2016: 7), a jedan od sustava kroz koji se provodi biopolitičko upravljanje je heteronormativnost. Kako navode Lauren Berlant i Michael Warner (1998), pojam “heteronormativnost” podrazumijeva institucije, strukture razumijevanja i prakse koje heteroseksualnost čine ne samo koherentnim nego i privilegiranim oblikom seksualnosti. Heteronormativnost čini sustav vrijednosti prema kojem su heteroseksualni odnosi ili jedini prirodni oblik seksualnih odnosa ili moralno superiorni, a na idiomatskoj se razini manifestira kroz binarnu podjelu na dva međusobno komplementarna roda.

² Berlant tumači da je “privatizacija građanstva” projekt konzervativne koalicije koji uključuje preusmjeravanje kritične energije građana iz političke sfere u sentimentalne prostore amorfne kulture koju čini jaka patriotska identifikacija pomiješana s osjećajem političke nemoći. Riječ je o procesu koji se osamdesetih godina istovremeno odvija na više nivoa: kroz Reaganov antifederalni ali domoljubni nacionalizam, kroz retorički zaokret od državno utemeljene pa time i političke identifikacije s nacijom ka kulturno utemeljenom konceptu nacije, kroz marketing nostalgičnih slika “normalne”, obiteljske Amerike koja stvara utopijski kontekst za aspiracije građana itd. Tada je u Americi javna sfera, koja je politička, postala prezasićena temama povezanim s intimnim životom i obiteljskom sferom građana, i to stanje zasićenosti javnog prostora “intimnim” i obiteljskim temama Berlant naziva “intimna javna sfera”.

Takav, heteronormativni sustav vrijednosti konstituira norme ponašanja građana prema kojima su dobri i primjereni građani oni koji brinu za budućnost nacije reprodukcijom i obiteljskim životom, protive se pobačaju i ne podržavaju homoseksualne odnose jer takvi odnosi ne doprinose brojčanom jačanju nacije (Berlant i Warner 1998: 548).

Nadalje, oživljavanje fantazije američkog sna na još jedan način utječe na to da se polje političke javne sfere u Americi osamdesetih godina sužava. Radi se o formi obećanja koje fantaziju o američkom snu pretvara u realnost: ono je, prema Berlant, smješteno u jezik nekonfliktne osobnosti – biti Amerikanac znači biti potpuno nekonfliktna osoba, znači suspregnuti, minimalizirati i (li) prikazati kao iznimku “osjetljivost svoje osobne egzistencije na nestabilnost kapitalističkog poretka i na nejednakost formi i normi” (Berlant 1997: 4) života unutar američke nacije. Drugim riječima, prikrivati prekarne uvjete života. Time je fantazija o američkoj naciji koja živi američki san postala dobro oružje za borbu protiv kritičkih prigovora koji su se mogli uputiti Reaganovoj politici, zaključuje Berlant. Ona se može koristiti kao alibi u slučajevima izrazitih rasnih, rodnih ili bilo kojih drugih postojećih nejednakosti ili stanja opće prekarnosti koje će proglasiti iznimkama od (zamišljenog) nacionalnog standarda, iako se radi o strukturalnim problemima, i to tako što će oni koji prigovaraju zbog nejednakosti ili ih uočavaju često biti optuženi kao ne-patrioti, rušitelji fantazije o američkom snu i sl. Stoga brojni teoretičari, postulira Berlant, vide borbe oko sadržaja nacionalnog identiteta kao način da se skrene pažnja s važnijih i strukturalnih društvenih problema – nejednakosti, nepravde, nasilja, prekarnosti.

Nacionalna fantazija o kojoj govori i kako je opisuje Berlant proizvodi normativni politički subjekt koji ona naziva *infantilnim građaninom* (Berlant 1997: 27). Takav građanin potiskuje kritičko opažanje i znanje, a karakteriziraju ga naivnost, pasivnost i pretjerano naglašena ovisnost o paternalizirajućoj državi, koju smatra neizmjerljivo moćnom i odanom građanima. Infantilno građanstvo, nadalje, obilježavaju patriotizam, standardizirano pripadanje društvu ili, jednostavno, posjedovanje poželjnih nacionalnih osobina, dok mu se (građanstvu) istovremeno sužavaju i limitiraju mogućnosti političkog djelovanja. Patriotizam u koji je uronjen infantilni građanin i koji ga povezuje s drugim građanima podržava vjerovanje da je država posvećena zagovaranju najboljih interesa svojih građana. Nadalje, strah od obilježnosti egzistencije spomenutim prekarim momentima, a koje osobi onemogućuju pretakanje fantazije američkog sna u življenu realnost, proizvodi kulturnu politiku koja je puna slika normalnog i nenormalnog, prihvatljivog i neprihvatljivog u Americi, zaključuje Berlant (ibid.: 4).³ Isabell Lorey (2015) taj proces naziva *biopolitič-*

³ Naime, nacionalna politika u Americi iz slike nacije isključuje animozitete koji postoje zbog rasnih, seksualnih, ekonomskih nejednakosti koje prožimaju društvo, optužujući one koji su zahvaćeni tim nejednakostima da su skloni uživljavanju u “ulogu žrtve”. Dominantna slika nacije konstruira se, umjesto oko animoziteta, oko tema vezanih uz intimne živote građana i kroz činove koji izvire iz ili su usmjereni k obiteljskoj sferi života. To je vidljivo i u kulturnoj politici toga vremena, postulira Berlant. Monopolistički masovni mediji kroz radio i TV svjedočenja i kontakt emisije sudjeluju u stvaranju standarda i retorike građanstva i, jednako kao i političari, lociraju vrline i vještine nacije u zoni intimnosti i osobnoj pedagogiji. U toj standardizaciji neheteroseksualni stil života, neposvećenost domu, obitelji i reprodukciji, podržavanje pobačaja i nereproduktivnih i *queer* seksualnosti predstavlja “opasno i neodgovorno građanstvo” (Berlant 1997: 6; usp. Plummer 2001).

ka imunizacija. Njome se kroz aktivnosti normiranja i normaliziranja stvara podjela društva na primjerene i neprimjerene građane, kako bi se rascjepljivanjem oslabilo zajednicu, učinilo je se servilnom i poslušnom. Plummer (2001) primjećuje kako diskursi intimnog građanstva kroz prezentiranje životnih priča, narativa koji otkrivaju kako se građani suočavaju s etičkim dilemama i kako ih razrješavaju sugeriraju primjerene stilove (intimnog) života stvarajući na taj način prihvatljivu moralnost svakodnevnog života. No, i Lorey i Berlant, unatoč tome što uočavaju uspješnost tih procesa normiranja, prekarizacije, te stvaranja animoziteta koji rezultiraju slabljenjem političke moći građana, naslućuju u tim procesima mogućnost političke mobilizacije. Istom mišljenju su skloni i Dolenc i Žitko (2016), koji politički potencijal građana prepoznaju u promjeni paradigme u kojoj država upravlja zajedničkim dobrima (*commons*). Stoga ću se u nastavku najprije osvrnuti na stanje sloboda na polju seksualnosti u Hrvatskoj, a zatim, koristeći se konceptom zajedničkih dobara, propitivati mogućnosti političke emancipacije građanstva ukoliko se javnim politikama pristupi kao zajedničkom dobru.

Infantilno građanstvo i sužavanje političke javne sfere u Hrvatskoj

Iako namjera ovog članka nije usporedba hrvatske ili europske i američke političke stvarnosti, svatko imalo upoznat s društvenim zbivanjima u Hrvatskoj uočiti će da se u Hrvatskoj, kao i u mnogim drugim europskim zemljama, odvijaju procesi slični onima koje je u Americi osamdesetih i devedesetih godina zamijetila Berlant. U studiji slučaja koju je na osnovi istraživanja u Hrvatskoj, Mađarskoj, Poljskoj i Srbiji izradila Kuća ljudskih prava u Zagrebu može se pročitati da se u tim zemljama urušavaju liberalna ustavna uređenja skrećući pritom sve više k autoritativnim oblicima vladanja, građani su sve izloženiji populističkoj retorici koja pod krinkom domoljublja i tradicionalnih moralnih vrijednosti potencira ksenofobiju, (etno)nacionalizam i vjerski fundamentalizam, dok se politički manevarski prostor civilnih udruga i građana sužava. Nevladine udruge građana, posebno one koje financiraju supranacionalni izvori, često su zbog kritičnosti prema vladajućim strukturama optužene za izdajstvo, manjak domoljublja i proglašene neprijateljima nacije (HRHF 2017). Infantilizacija građanstva i kulturna politika koja puni “osobno” političkim značenjima, stvaraju “krajnje ograničavajuće okvire promišljanja o tome što čini prakse građanstva” (Berlant 1997: 7), limitirajući time i samo političko djelovanje građanstva i broj onih koji će se osjećati pozvanima politički djelovati u svojoj svakodnevici očekujući da je država ta koja zna što je dobro za njih.

U Engleskoj 1988. godine konzervativna stranka koju vodi Margaret Thatcher oživljava ideju aktivnog građanina koji “državi daje, a ne uzima od nje, koji je predan nacionalnom i zajedničkom dobru, normalan, moralan i nacionalno osviješten” (Evans 1993: 4). Djelomično i zbog pojave AIDS-a osamdesetih godina (Herzog

2016: 171), tadašnji establišment stvara u britanskom društvu paniku oko moralne različitosti seksualnih manjina. Iako nije smanjio njihova prava i slobode, vidi ih kao prijetnju i nastoji ih društveno, ekonomski i moralno odvojiti od ostatka društva, a tradicionalnu obitelj postavlja kao moralni bedem protiv degeneracije društva (Evans 1993: 7).

Danas je u Hrvatskoj slična situacija. Rat u kojem se devedesetih godina dvadesetog stoljeća Hrvatska borila za nezavisnost od bivše federacije stvorio je dobre temelje za retoriku patriotizma i domoljublja, koji su nerijetko korišteni kao paravan za korupciju, nepotizam, zadovoljenje osobnih materijalnih interesa političara i sl., ali i kao podloga za stvaranje fantazije o ostvarenju tisućljetnog hrvatskog sna, sna o ujedinjenoj i jakoj hrvatskoj državi koja će svojim građanima pružiti blagostanje i bolju budućnost.⁴ Krajem milenija na području Europe nastaju brojne nove nacionalne države koje u tumačenju nacije posežu za esencijalističkim diskursima i (li) etnonacionalizmom, a ideja supranacionalnog entiteta, Europske unije, koja se sve više materijalizira, proizvodi brigu za budućnost pojedinih, posebno malih i marginalnih nacija i strah od gubitka distinktivnog (nacionalnog) identiteta. Kao što je postulirao George Mosse, nacionalizam od sredine devetnaestog stoljeća njeguje duboku vezu s moralnošću (Mosse 2005: 21) koja se, utemeljena u heteronormativnosti, velikim dijelom referira na seksualnost i prakse povezane s intimnom sferom građana. Ta paradigma u nekim slučajevima, pa tako i u hrvatskom,⁵ podržava nacionalizam utemeljen u esencijalizmu i stvaranje jakih obiteljskih politika i politika seksualnosti, odnosno biopolitiku umotanu u moralne vrijednosti uokvirene heteronormativnošću. Heteronormativna se moralnost u brojnim varijacijama koristi za, kako kaže Isabell Lorey (2015), biopolitičku imunizaciju, odnosno stvaranje kriterija primjerenog i prihvatljivog građanstva kao i za projekciju budućnosti brojnih nacionalnih država Europe. Moral utemeljen u heteronormativnosti i pojačan patriotizmom rezultirao je u Hrvatskoj devedesetih godina velikom regresijom građanskih sloboda LGBTIQ i rodno inferiorne, ženske populacije. Seksualne slobode dijelom se povezivalo s prošlim režimom pa je stoga njihovo sužavanje s jedne strane provedeno da bi se postigla što veća distanciranost od prošlog režima (Salecl 1994: 20–38), a s druge se strane patrijarhalnim diskursom i repatrijarhalizacijom društva ženu nastojalo vratiti njenoj “iskonskoj” ulozi, ulozi majke. Nadalje, tvorcima demografske politike koji su, uronjeni u esencijalizam i njegove diskurse, muku mučili s padajućim natalitetom i strahom od “izumiranja nacije” (*Nacionalni program demografskog razvitka* 1996) dodatno su tim politikama potakli obnavljanje tradicionalnih obiteljskih vrijednosti i zatiranje neheteronormativnih oblika seksualnih praksi i identiteta kao i onih koji ih žive. Stoga se brojne feminističke inicijative, koje se početkom devedesetih godina najviše bave humanitarnim radom i saniranjem posljedica rata (Miškovska Kajevska 2017), u drugoj polovici devedesetih usmjeravaju, između ostalog, i na organizira-

⁴ Karizmatični političari koji se prezentiraju kao domoljubi, patrioti i koji uživaju povjerenje velikog broja građana, nerijetko su upleteni u korupcijske afere. Dobar primjer je bivši premijer RH Ivo Sanader, koji je bio u zatvoru zbog brojnih malverzacija. Istrage se vode i protiv zagrebačkog gradonačelnika Milana Bandića, Nadana Vidoševića, Božidara Kalmete i mnogih drugih.

⁵ Vidi *Nacionalni program demografskog razvitka* iz 1996. godine.

nje brojnih uličnih akcija kojima se odgovara na takve konzervativne i patrijarhalne diskurse (Knežević 2004).

Početak novog milenija, djelomično zbog liberalnije vladajuće politike u Hrvatskoj, ali i zbog ulaska Hrvatske u pregovore za članstvo u Europskoj uniji,⁶ to se regresivno stanje mijenja. LGBTIQ i rodne manjine postaju sve aktivnije u društvenom i javnom prostoru, uspješno se bore za svoja prava, dobivaju sve veću podršku sugrađana. Godine 2000. u Rijeci je osnovana LORI – udruga za informiranje i senzibiliziranje javnosti za prihvaćanje pripadnica/ka seksualnih i rodničkih manjina. Iako djeluje od 1998. godine, neformalna lezbijska grupa Kontra tek je 2002. godine registrirana kao udruga. Tada je osnovan i Iskorak kao organizacija civilnog društva za zaštitu ljudskih prava LGBT osoba (Marušić 2014). Godine 2002. LGBTIQ zajednica upriličila je i prvi prosvjed, *gay pride*, kada je ulicama grada Zagreba prvi put prošla Povorka ponosa i kada su brojne osobe iz političkog i javnog života te mediji iskazali podršku LGBTIQ zajednici. Nakon toga, udruge, inicijative, festivali i internetski portali LGBTIQ zajednice rastu i brojem i raznolikošću (Ženska soba 2003., Domino i Queer Zagreb festival 2003., konferencija “Transgresija roda” 2005. godine u organizaciji Ženske sobe itd.). Sudjelujući u javnim raspravama i radnim grupama za izradu ili izmjenu brojnih zakona, pišući priopćenja i otvorena pisma na državnoj i europskoj razini te pokrećući peticije, nevladine udruge koje zastupaju prava i interese žena i LGBTIQ zajednice postaju u prvom desetljeću novog milenija važan partner u kreiranju javnih politika. Osnovane su brojne vladine institucije poput Ureda za ravnopravnost spolova (2004.), saborski Odbor za ravnopravnost spolova (2001.), a imenovana je i Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova (2003.). Godine 2012. donesen je Zakon o medicinski potpomognutoj oplodnji, 2013. godine Povorku ponosa podržao je zavidan broj građana – njih preko petnaest tisuća hodalo je ulicama Zagreba za inkluzivnije društvo, a 2014. godine, odnosno godinu dana nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju izglasan je i Zakon o životnom partnerstvu koji regulira prava i obaveze u istospolnim bračnim zajednicama. Na osnovi svega spomenutoga moglo bi se reći da se s novim milenijem situacija, posebno ona glede sloboda seksualnih manjina u Hrvatskoj, kreće nabolje jer još ne tako davno su teme poput istospolnih brakova bile apsolutno nezamislive u javnom prostoru u Hrvatskoj. Danas je javnost osvještenija i angažiranija kada su u pitanju LGBTIQ prava, kao i prava žena, pa unatoč jakim diskursima koji zagovaraju sužavanje sloboda spomenutih skupina, jačaju i kontradiskursi kojima im se iskazuje podrška, potpora i uvažavanje. No, to ne znači da su intimne teme građana te slobode povezane sa seksualnošću i reprodukcijom danas neupitne. Upravo suprotno, zadnjih nekoliko godina sve je više diskurzivnih borbi usredotočenih na politike seksualnosti i brojne konzervativne i fundamentalne klerikalne inicijative i udruge građana stvaraju neprestani pritisak na slobode žena, ženska reproduktivna prava i na građane koji ne žive normirane i normalizirane heteroseksualne odnose (vidi Bijelić i Hodžić 2014; Hodžić i Štulhofer 2017).

⁶ Hrvatska je podnijela zahtjev za članstvo u Europskoj uniji 21. veljače 2003. godine.

Prema izvješčaju Kuće ljudskih prava, u Hrvatskoj su zadnjih godina identificirane “javne politike i prakse kojima se podriva vladavina prava, sužavaju ljudska prava i temeljne slobode i ‘zaboravljaju’ manjine” (HRHF 2017: 12), a sužava se i demokratski prostor i prostor za političko djelovanje (vidi Škokić 2011; Šljivić i Mlinarić 2016; Global Rights 2009). Razne klerikalne organizacije okupljene u inicijativi “U ime obitelji” izborile su se 2013. godine za referendum kojim se odlučivalo o ustavnoj definiciji braka, koji se potom Ustavom definira kao “životna zajednica žene i muškarca”. Na taj su način spomenute organizacije marginalizirale LGBTIQ građane (vidi Vučković Juroš 2015) budući da brakovi istospolnih partnera pravno nisu izjednačeni s normativnim, heteroseksualnim brakovima. Nadalje, 21. svibnja 2016. godine pod geslom “Hod za život, obitelj i Hrvatsku” održan je u Zagrebu skup na kojemu se zagovaralo ograničavanje reproduktivnih prava žena (istovremeno mu se suprotstavlja protuprosvjed “Obrani pravo na izbor” koji se zalaže za pravo žena na slobodu izbora po pitanju pobačaja). Pred državnim bolnicama i rodilištima zadnjih se godina okupljaju aktivisti koji mole za živote nerođene djece i pokušavaju odvratiti žene od pobačaja, nastoji se spriječiti usvajanje Istanbulske konvencije, a za vrijeme održavanja Povorke ponosa zagrebačke gradske vlasti dopuštaju paralelno odvijanje homofobnog prosvjeda. Takve akcije i prosvjedi kojima se pod egidom prava na pluralizam mišljenja želi uskratiti jednaka građanska prava manjinama nerijetko se opravdavaju zabrinutošću za demografsku budućnost Hrvatske, a sudionici spomenutih akcija i prosvjeda smatraju ih domoljubnim činovima.⁷

Kao što su napomenuli autori studije *Otporom prema krnjim demokracijama Europe*, pritisak koji na rodne i seksualne manjine stvaraju klerikalne udruge hrvatska vlast pojačava različitim taktičkim mjerama protiv civilnog društva kao što su:

ograničavanje pristupa financiranju jer se zahtijeva prethodno odobrenje vlasti, postavljanje ograničenja i izoliranje organizacija koje dobivaju sredstva iz inozemstva, stigmatizacija i delegitimiranje rada organizacija financiranih iz inozemstva te uznemiravanje ljudskopravaških organizacija revizijama i poreznim nadzorima. (HRHF 2017: 46)

U isto vrijeme “promoviraju se organizacije odane vlasti ili one koje je osnovala vlast ili vladajuća stranka, GONGOs. Na taj način vlast želi ozakoniti rad poslušnih grupa i njih postaviti na mjesto koje je do tada zauzimalo neovisno civilno društvo” (ibid.:

⁷ Na internetskoj stranici inicijative “Hod za život”, kao jedan od razloga organizacije događaja navodi se sljedeće: “Danas je posebno važno skrenuti pozornost na poštivanje svakog ljudskog života i važnost obitelji jer ti čimbenici hrvatsko društvo i našu domovinu čine stabilnom i prosperitetnom. [...] Hrvatska se nikada, kao danas, nije nalazila u lošijoj demografskoj situaciji, bez naznaka skorog oporavka. Hodom za život podsjetit ćemo da istraživanja pokazuju kako u Hrvatskoj bračni parovi imaju u prosjeku jedno dijete manje nego što bi to željeli i kako za to uglavnom navode ekonomske razloge. Demografsko pitanje je najvažnije pitanje za Hrvatsku i njezinu budućnost” (<https://www.hodzazivot.hr/zasto-hod-za-zivot/>, pristup 18. 1. 2018.). Hajdi Begović, koordinatorka inicijative, s glavne je pozornice na Trgu bana Jelačića poručila prosvjednicima: “Mi u Hrvatskoj smo dobro društvo, solidarno živimo s našim starima i mladima, brinemo se jedni o drugima i ne želimo da nas netko uvjeri u suprotno. Mislim da je ovo početak nečeg predivnog. Što je Hrvatska bez Hrvata?” (<http://radio.hrt.hr/radio-sljeme/clanak/prvionacionalni-hod-za-zivot-i-prosvjed-obrani-pravo-na-izbor/119734/>, pristup 5. 5. 2018.).

22).⁸ S druge strane, autori spomenute studije primjećuju da inicijative koje se postavljaju kritički prema radu vlasti ili nekog njenog sektora često bivaju optužene za izdaju nacionalnih interesa, predstavljaju se kao neprijatelji nacije, kriminalizira se njihov rad i sl. Zadnjih godina u Hrvatskoj to se posebno odnosi na LGBTIQ udruge i *queer* aktiviste, koje uglavnom kler i udruge vjernika smatraju prijetnjom opstanku nacije.⁹ Kao što postulira Miklós Haraszti (2017: 6):

Kad neliberalni vlastodršci proglašavaju aktiviste stranim agentima, oni ne žele samo umanjiti kritičnost korištenjem nacionalističke ideologije. Njima nije dovoljno da budu shvaćeni kao trenutni i tek neki od predstavnika nacije – oni traže da ih građani poistovjete s nacijom, dok se neovisni aktivizam mora odbaciti kao stran ili čak i neprijatelj nacije.

Upravo se tom retorikom neprijatelja nacije posljednjih godina sve češće u Hrvatskoj (kao i u mnogim drugim zemljama Europe)¹⁰ obilježava, između ostalih, LGBTIQ i feminističke aktivistice, kao što im se i uskraćuju financijska sredstva za osnovni rad, organiziranje i okupljanje, za radionice, javne nastupe, izdavaštvo itd.¹¹ Feministički, a posebno LGBTIQ aktivizam nije u svim razdobljima jednako jak, glasan, inovativan i subverzivan da bi se mogao boriti s takvim pritiscima.¹²

Takvu situaciju nisu potaknuli, ali su joj sigurno doprinijeli bijeda i siromaštvo koji stvaraju kod građana opće nezadovoljstvo i osjećaj bespomoćnosti, nemoći da išta promijene u društvu (usp. Kuhar i Paternotte 2017: 13). Iako ni zemlje s dužom demokratskom tradicijom nisu ostale pošteđene novih uvjeta rada i života koje stvara neoliberalno kapitalističko društvo, tranzicija i nova logika ekonomske politike u bivšim socijalističkim zemljama te komodifikacija i sve veća podjela između onih koji imaju i onih koji nemaju potiču klimu nesigurnosti i prekarnosti, a neostvarenje fantazije o ljepšem životu u novoj hrvatskoj državi stvara sve veći gnjev velikog broja građana koji se osjećaju napušteni od vlastite države koja ne mari za jadne uvjete u kojima žive. Za njih ne mari ni Europska unija, koja, s druge strane, podržava razvoj civilnog društva, pa tako i LGBTIQ i feminističkih inicijativa, što na nacionalnoj razini umjesto do ujedinjavanja svih prekarnih života češće dovodi do animoziteta u kojima osiromašeni i obespravljani slojevi društva svoje nezadovoljstvo i bijes, daka-

⁸ GONGO je akronim za *government organized non-governmental organizations*.

⁹ Kao primjer očista u kome je LGBTIQ zajednica prijetnja društvu, može poslužiti izjava katoličkog teologa Adalberta Rebića 2013. godine: "Više je stvarno besmisleno upozoravati na to da se i Hrvatska pokušava uklopiti u globalnu urotu pedera, homoseksualaca, lezbi i drugih osoba devijantnog seksualnog ponašanja koje svoje nazore pokušavaju nametnuti svima. Tako nam sada razni Štulhoferi, pederi i lezbe hoće nametnuti svoj manjinski seksualni moral koji će upropastiti društvo" (<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/urota-pedera-i-lezbi-upropastit-ce-drustvo-20130109/print>, pristup 5. 5. 2018.).

¹⁰ Posebice u Austriji, Belgiji, Francuskoj, Njemačkoj, Mađarskoj, Irskoj, Italiji, Poljskoj, Sloveniji, Španjolskoj. Vidi Dolar i Paternotte 2017.

¹¹ <http://www.h-alter.org/stranice/podrzite-h-alter> (pristup 16. 5. 2018.).

¹² Vidi članak: <https://www.crol.hr/index.php/politika-aktivizam/8934-zasto-je-hrvatska-lgbt-zajednica-postala-drustveno-politicki-beznacajna> (pristup 18. 1. 2018.).

ko upravljano,¹³ iskaljuju upravo na onima koji se bore za bolje pozicioniranje i veće slobode gej osoba i žena u društvu.

Novi krajolici političkog djelovanja: javne politike kao zajedničko dobro

Poput Lauren Berlant (1997), i Isabell Lorey (2015) ukazuje na nerijetku diskrepanciju između ustaljene, infantilne predodžbe o današnjim “državama blagostanja” i stvarnog stanja. Dok je često iz medijskog diskursa, pa i osobnih fantazija vidljivo da građani vjeruju u obećanje da će im država osigurati brigu, sigurnost, zaštitu i blagostanje u sadašnjosti i budućnosti, u stvarnosti sve više građana živi prekarne, neizvjesne, nesigurne živote. Prema nekima (vidi Clarke u Horvat 2016: 42), države blagostanja podbacile su u svom zadatku brige za svoje građane, kao i za Zemlju u cjelini, uvodeći prekarlost u svakodnevicu. Za Lorey je, pak, prekarlost danas ne samo prisutna u svim, pa čak i najbogatijim zemljama Europe nego se i namjerno stvara kako bi postala “sredstvo upravljanja i osnova za kapitalističku akumulaciju koja služi društvenoj regulaciji i kontroli” (Lorey 2015: 1). Drugim riječima, upravljanje populacijom u neoliberalnim sustavima izvodi se, prema Lorey, “preko društvene nesigurnosti, provodeći minimalno osiguranje uz istovremeni rast nestabilnosti” (ibid.: 2), a prava koja je podrazumijevala država blagostanja rastaču se i remodeliraju u novi oblik vladanja za koji se tvrdi da nema alternative. Lorey upozorava da su s neoliberalnim restrukturiranjem društva i rastom kratkoročnih i nesigurnih tipova zapošljavanja nestale mogućnosti kolektivnog organiziranja radnika (ibid.: 6). Ljevica je podbacila glede organizacije svoje društvene baze, odnosno radničke, ali i srednje klase (usp. Dolenc u Horvat 2016: 44), a novi oblici individualizacije koji nastaju tom restrukturacijom ne mogu obraniti zajedničke interese nižih klasa, postulira Lorey (2015: 6). Stoga je legitimno pitati se: kako nove prakse organiziranja mogu nadjačati te nove oblike individualizacije? Lorey smatra da unutar takvog sustava postoje pukotine koje nam omogućuju otpor i emancipaciju. Polazeći od Spinozine ideje *common notions* kao zajedničkih kvaliteta ili zajedničkih pojmova koje svi dijelimo bez obzira na svoja individualna socioekonomska stanja, Lorey mogućnosti otpora postojećem sustavu vidi u pronalaženju onoga zajedničkog velikom dijelu građanstva, nečega što može poslužiti kao vezivno tkivo među inače raspršenim društvenim tijelom i raznolikim društvenim identitetima, makar to bio i sam osjećaj prekarlosti. Ona zato predlaže da građani prekarlost i široko polje nesigurnosti života i osobna iskustva prekarlosti uzmu kao polazišnu točku za poli-

¹³ Na primjer, vođe klerikalnih pokreta uspješno prezentiraju tu osiromašenu “većinu kao potlačenu skupinu u odnosu na korumpirane elite”, koje se često optužuje kao izdajnike financirane iz vanjskih izvora koji žele uništiti tradicionalne hrvatske vrijednosti. Vidi intervju s Mladenom Dolarom i Davidom Paternotteom na: <http://voxfeminae.net/cunterview/politika-drustvo/item/11938-rodna-ideologija-je-prazni-oznacitelj-koji-drzi-na-okupu-racilicite-interesne-skupine> (pristup 18. 1. 2018.).

tičke borbe. Iako smo navikli sigurnost povezivati sa zaposlenjem, kojim sebi i članovima svoje obitelji osiguravamo materijalna dobra potrebna za preživljavanje, Lorey upozorava da nije samo polje rada mjesto stvaranja prekarnosti, već je čitav život prekaran, a oni koji žive prekarnost su toliko različiti i raspršeni da njihova brojnost i raznolikost u krajnosti predstavljaju priliku za nove oblike političke mobilizacije. Primjer toga su, prema Lorey, pokreti MayDay, blokade sveučilišta, pokreti Occupy (ibid.: 9). Svi su ti pokreti okupili veliki spektar različitih, ponekad naoko nespojivih skupina građana u novu političku masu ujedinjenu na osnovi osjećaja nepravde i nesigurnosti, prekarnosti, životne neizvjesnosti.¹⁴ Drugim riječima, Lorey kao jedno od potencijalnih mjesta političke emancipacije vidi *bottom up* društvene pokrete koji su često organizirani radi zaštite i(li) očuvanja zajedničkih materijalnih, kulturnih i(li) društvenih dobara (*commons*).

Prema *queer* teoretičarima (vidi Richardson i Seidman 2002: 1–13), cilj *queer* politika nije legitimirati manjinske seksualne identitete, već proširiti sferu intimnog i seksualnog života građana koja će biti slobodna od državne i institucionalne kontrole, normalizacije i regulacije, odnosno tijelo i intimnu sferu građanstva izuzeti iz tehnologija i režima upravljanja. Inspirirana Lorey, pitam se što građanstvo može postići ako javnim politikama i(li) politici seksualnosti pristupi kao tako definiranom zajedničkom dobru koje treba prisvojiti, a aktivnostima civilnih inicijativa i udruga građana kao *bottom up* društvenim pokretima za očuvanje tih zajedničkih dobara i upravljanje njima. Bi li pristup politikama seksualnosti kao zajedničkom dobru građanstvo mogao približiti tom cilju?

Iako pojam zajedničkih dobara najčešće podrazumijeva prirodna dobra ili resurse (poput izvora, rijeka, jezera, šuma) ili društvena dobra (poput zgrada, javnih prostora, infrastrukture itd.), zajednička dobra čine i podaci i informacije te režimi upravljanja i odlučivanja (White i Standaert 2016: 2), odnosno javne politike. Ideja javnih politika kao zajedničkog dobra pruža mogućnost alternativnog načina razmišljanja o odnosu tijela, tržišta i države koji “predstavlja fundamentalni izazov korporativnoj privatizaciji, komodifikaciji, otimačini zemlje, kulture i društvenog nasljeđa proizašlima iz neoliberalne logike” (ibid.: 1). Prema ideji zajedničkih dobara, građani, kao slobodne individue, zajedno osmišljavaju nove oblike političke mobilizacije i inovativne oblike organiziranja zajedničkih dobara (ibid.: 2). Nadalje, takve zajedničke akcije koje nadilaze dualizam između države i tržišta pokazuju da postoji mogućnost kolektivnog djelovanja koja neće biti utemeljena na tržišnoj razmjeni, kao ni u disciplinarnom, hijerarhijskom i paternalističkom pristupu kakav provode neoliberalne države (Tomašević u Horvat 2016), a koji stvara infantilno građanstvo i vodi k biopolitičkoj imunizaciji.

Kako navode Dolenc (u Horvat 2016) i Dolenc i Žitko (2016), odnos države i zajedničkih dobara uključuje dva važna momenta: pitanje vlasništva ali i, prema njima, mnogo važnije pitanje režima upravljanja, odnosno pitanje prava o odlučivanju. Zajedničko upravljanje pretpostavlja promišljanje demokratskih principa upravlja-

¹⁴ Vidi Petrović 2011.

nja i vodi participatornim i inkluzivnim režimima upravljanja koji će onemogućiti stvaranje hijerarhije i klasnu kontrolu nad zajedničkim dobrima (Dolenec i Žitko 2016: 74). Smatram da nam stoga pristup javnim politikama te režimima upravljanja i odlučivanja kao formi zajedničkih dobara (kojima upravljaju građani), omogućuje da ih promatramo kao mjesta novih, emancipatornih oblika organiziranja s političkim potencijalom. Beatrice White i Laurent Standaert (2016: 1) primjećuju da brojne građanske inicijative koje nastaju oko borbe za zajednička dobra stvaraju upečatljiv politički momentum koji itekako dovodi u pitanje postojeće režime i modele upravljanja.

S obzirom na kompleksnost teme i potrebu za dugotrajnijim dijalogom, ovaj članak može ponuditi tek djelomičan odgovor na postavljeno pitanje o tome je li moguć pristup politikama seksualnosti kao zajedničkom dobru i kako bi građanstvo moglo upravljati politikama seksualnosti kao javnim dobrom. Danas već postoje brojni primjeri koji mogu biti inspirativni u traženju odgovora, a poseban potencijal vidim u djelomičnom prepuštanju nacionalnih politika regionalnom, općinskom, gradskom ili lokalnom upravljanju (usp. Marsili 2017; Pinto 2017). Prema brojnim autorima (Kudel 2017: 35–36; Standaert 2017: 2; Pinto 2017: 68), ali i međunarodnim organizacijama poput OECD-a, danas veliki gradovi u kojima živi gotovo polovina svjetske populacije predstavljaju nova središta moći i mnogo lakše nalaze rješenja za neke probleme od nacionalnih država. Veliki broj ljudi koji živi na malom prostoru grada (malom u odnosu na granice država) dijeli brojne zajedničke probleme i izazove – od zaposlenja, transporta, zagađenja, ekstremnog bogatstva i siromaštva do prenapučenosti i tema povezanih s migracijama. Stoga gradovi razvijaju osebujnu kulturnu i ekonomsku mikroklimu pa se javlja i potreba za oblicima upravljanja koji će biti učinkoviti na razini grada ili manjih sredina, a ne nužno na nacionalnoj razini. Prema procjenama OECD-a, gradska upravljačka razina postaje “najrelevantnija razina upravljanja, dovoljno mala da reagira brzo i odgovorno i dovoljno velika da posjeduje ekonomsku i političku moć” (OECD u Kudel 2017: 36) i sve veći broj gradova diljem svijeta već polako preuzima upravljanje nad pojedinim zajedničkim dobrima.¹⁵ Kako navodi Standaert, u modernim gradovima koncentriran je politički, ekonomski, kulturni i socijalni kapital i građani, svjesni toga, sve češće zahtijevaju redistribuciju moći i imaju veću ulogu u javnim (gradskim) politikama. Gradove se može promatrati kao “laboratorije promjene” (Standaert 2017: 3) u kojima građani

¹⁵ Taj se trend naziva “remunicipalisation” (vidi Petitjean 2017). U brojnim europskim gradovima, pa tako i u Londonu, građani su preuzeli upravljanje nad stanovima i javnim institucijama u četvrtima u kojima stanuju (program se zove “property guardianship”), dok je Brisbane čak uveo svoju valutu, brisbansku funtu; brojni su mali gradovi u Poljskoj razvili svoje lokalne modele poboljšanja kvalitete života lokalnog stanovništva (vidi Gill-Piatek 2017); na razini gradova razvijaju se i javne politike odnosa prema uslugama poput Ubera i Airbnba; Paris i Stockholm razvili su vodeće modele upravljanja vezane uz klimatske promjene; u Barceloni su građani članovi zadruga koje proizvode i distribuiraju energiju; Berlin je uveo brojne “zelene politike” na lokalnoj razini; u Ghentu u Belgiji djeluje više od petsto građanskih inicijativa koje obuhvaćaju aktivnosti u rasponu od energetske zadruga i digitalnih platformi građana za dijeljenje prijevoza do brojnih inicijativa proizvodnje i distribucije lokalno uzgojene hrane (vidi Holemans 2017). U Hrvatskoj je među poznatijima zagrebačka platforma “Zagreb je naš!”, koja je razvila brojne modele upravljanja javnim dobrima.

imaju sve veću i jaču ulogu i u kojima je svaka politička hegemonija relativna. Stoga postaje moguće razmišljati i o promjenama u javnim politikama na razini županije, grada, općine ili još lokalnije, iako su se dosad javne politike uglavnom donosile u okvirima nacionalnih država. U tom smislu, kada se politikama seksualnosti pristupa kao zajedničkom dobru, tijelo izlazi iz pozicije u koju ga je stavio specifičan odnos države i tržišta u neoliberalnim uređenjima i otvara se prema novim, emancipatornim političkim sferama. Kao što su uočili Roberts (2017) i Rose (2001), biopolitika je usko povezana s heteronormativnošću i bez heteronormativnosti ona danas ne funkcionira, zato što je razlog političkog interesa za populaciju smješten u područje ekonomskog. Sebstvo je postalo "intrinzično tjelesno" (Rose 2001: 18) upravo zbog dominantnog odnosa države i tržišta i komodifikacije tijela i života (Roberts 2017: 20–45; Lorey 2015: 73–90). Zauzimanjem prava nad politikom seksualnosti građanske inicijative otvaraju nove mogućnosti izražavanja sebstva. To posebno postaje moguće u scenariju stvaranja translokalne umreženosti gradova, čime bi mreže gradova mogle postati dio novog transnacionalnog modela upravljanja (Holemans 2017: 77).

Preostaje propitati kako bi građanstvo moglo upravljati politikama seksualnosti i koje se prijetnje skrivaju u takvom, građanskom upravljanju javnim politikama. Budući da je ovaj rad poziv na promišljanje i dijalog, što smatram nužnim korakom u procesu razvoja od ovdje izložene ideje do konačnih rješenja, cilj rada nije ponuditi finalne odgovore, već smjernice za daljnje promišljanje. Da bi se uopće moglo razmišljati o mogućnosti upravljanja politikama seksualnosti na lokalnoj razini, prije svega bilo bi nužno jasno definirati o čemu se sve govori kada se govori o politikama seksualnosti. Upravljanje reproduktivnim pravima žena vjerojatno ne bi trebalo prepustiti lokalnom upravljanju. Djelomično politike seksualnosti svakako trebaju ostati regulirane Ustavnim zakonima, dok bi se neki njihov dio možda mogao regulirati nadnacionalnim, europskim zakonima, odnosno tako da gradovi svoje politike direktno usklađuju s europskim zakonima i(li) translokalno, stvarajući međugradske koalicije i zaobilazeći nacionalnu regulativu (vidi Pinto 2017: 74–75; Holemans 2017: 78–80). No kada se, na primjer, radi o zdravstvenom odgoju i seksualnoj edukaciji, nije nemoguće zamisliti da se o tom programu odlučuje na lokalnoj razini ili čak na razini škola. Nadalje, vidljivost LGBTIQ osoba u javnom prostoru možda je jednostavnije omogućiti i osigurati na razini gradova nego na nacionalnoj razini. Jedan od problema koji se javlja uvođenjem lokalnih politika svakako je nejednaka dostupnost nekih usluga svim građanima zemlje, no ona se možda može ublažiti programima potpore i sl. Sljedeći problem je pitanje pojačane segregacije društva koju bi u nekim slučajevima moglo prouzročiti lokaliziranje javnih politika. Kada se radi konkretno o politikama seksualnosti ili nekim drugim politikama koje stvaraju ideološku podjelu u društvu, nije isključena mogućnost da se lokalnim upravljanjem takvim politikama zapravo izbjegnu ideološke borbe i segregacija koje se ponekad stvaraju namjerno s ciljem prikupljanja političkih bodova. Ne treba zanemariti činjenicu da je ovdje predstavljen model upravljanja zajedničkim dobrima utemeljen na principima solidarnosti, uključenosti, socijalne pravde i otvorenosti.

Zaključak

Cilj ovog rada bio je propitati sužava li se zaista polje političkog u današnjim neoliberalnim društvima i koje su realne mogućnosti očuvanja i oživljavanja tog polja. Ono što je Berlant (1997) uočila u Americi, Evans (1993) u Engleskoj, a skupina autora okupljenih oko komparativne studije provedene u Hrvatskoj, Mađarskoj, Poljskoj i Srbiji (HRHF 2017) jest da se u brojnim neoliberalnim uređenjima urušavaju temeljne slobode i ljudska prava, marginaliziraju manjine te koči rad i razvoj civilnog društva. Udruge i organizacije koje prate i kritiziraju rad vladinih organizacija po pitanju sloboda manjina i ranjivih društvenih skupina gase se ili im se otežava rad, a na njihovo mjesto dolaze oni koji nekritički podržavaju rad državnih tijela i doprinose smanjenju sloboda spomenutih skupina. To je posebno vidljivo zadnjih godina u pravima i slobodama koje se odnose na seksualne i rodne manjine u mnogim zemljama, pa tako i u Hrvatskoj. Brojni su društveni i ekonomski razlozi zašto su baš seksualne i rodne manjine pod posebnim pritiskom, ali oni, iako djelomično spomenuti, nisu temeljni fokus ovog rada. Cilj mi je bio propitati pozitivne i politički emancipatorne momente koji mogu nastati u okolnostima ograničenog i ograničavajućeg djelovanja građana. Smatram da jedan takav momentum za razvoj političkoga u današnjim društvima postoji ako pristupamo javnim politikama kao zajedničkom dobru kako ga definiraju Dolenc i Žitko (2016). Za razliku od brojnih drugih teoretičara koji se bave pitanjem zajedničkih dobara i mogućnostima preuzimanja vlasništva nad zajedničkim dobrima od države, Dolenc i Žitko upozoravaju da samo vlasništvo nad zajedničkim dobrima nije toliko bitno koliko je bitno zajedničko upravljanje koje, ako je utemeljeno na demokratskim principima, vodi participativnom i inkluzivnom upravljanju, odnosno političkom angažmanu većine građana. Takvo upravljanje sprječava stvaranje hijerarhije i različitih odnosa moći. S druge strane, ono se ne oslanja na paternalizirajuću državu, već zahtijeva od građana političku mobilizaciju.

LITERATURA

- Berlant, Lauren. 1997. *The Queen of America Goes to Washington City*. Durham: Duke University Press.
- Berlant, Lauren i Michael Warner. 1998. "Sex in Public". *Critical Inquiry* 24/2: 547–566.
- Bijelić, Nataša i Amir Hodžić. 2014. *Neokonzervativne prijetnje seksualnim i reproduktivnim pravima u Europskoj uniji*. Zagreb: CESI.
- Dolenc, Danijela i Mislav Žitko. 2016. "Exploring Commons Theory for Principles of Socialist Governmentality". *Review of Radical Political Economics* 48/1: 66–80.
- Evans, David T. 1993. *Sexual Citizenship. The Material Construction of Sexualities*. London: Routledge.
- Foucault, Michel. 1994. *Znanje i moć*. Zagreb: Globus.
- Gill-Piatek, Hanna. 2017. "Big Fish, Little Fish. The Struggles of Poland's Small Towns". *Green European Journal* 16: 90–97.
- Global Rights. 2009. *The Violations of the Rights of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Persons in CROATIA. A Shadow Report*. http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/CRO/INT_CCPR_NGO_CRO_97_8475_E.pdf.
- Haraszi, Miklós. 2017. "Suprotstavlanje neoliberalnim uzurpacijama demokracije". U *Otporom prema krnjim demokracijama Europe. Razumijevanjem scenarija neoliberalnih vlasti do uspješnijeg otpora. Studije slučaja: Hrvatska, Mađarska, Poljska i Srbija*. Zagreb: Kuća ljudskih prava, 6–7.

- Herzog, Dagmar. 2015. *Seksualnost u Europi 20. stoljeća*. Zagreb: Zagreb Pride.
- Hodžić, Amir i Aleksandar Štulhofer. 2017. "Embryo, Teddy Bear-Centaur and the Constitution. Mobilizations against 'Gender Ideology' and Sexual Permissiveness in Croatia". U *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*. Roman Kuhar i David Paternotte, ur. London: Rowman & Littlefield International, 59–79.
- Holemans, Dirk. 2017. "The City Taking the Commons to Heart". *Green European Journal* 16: 76–81.
- Horvat, Vedran. 2016. "Constructive Confrontation or Constructive Tension. The State and the Commons. An Interview with Danijela Dolenc, Hilary Wainwright, Tomislav Tomašević, Michel Bauwens, John Clarke". *Green European Journal* 14: 38–45.
- HRHF – Human Rights House Foundation, Kuća ljudskih prava Zagreb. 2017. *Otporom prema krnjim demokracijama Europe. Razumijevanjem scenarija neliberalnih vlasti do uspješnijeg otpora. Studije slučaja: Hrvatska, Mađarska, Poljska i Srbija*. Zagreb: Kuća ljudskih prava.
- Knežević, Đurđa. 2004. "Kraj ili novi početak. Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/Hrvatskoj". U *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Andrea Feldman, ur. Zagreb: Ženska infoteka, 247–260.
- Kudel, Silja. 2017. "A Tale of Two Finlands. Are Urban Greens out of Touch with Rural Realities?". *Green European Journal* 16: 32–39.
- Kuhar, Roman i David Paternotte. 2017. *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*. London: Rowman & Littlefield International.
- Lorey, Isabell. 2015. *State of Insecurity. Government of the Precarious*. London: Verso.
- Marsili, Lorenzo. 2017. "The City as the New Political Centre. An Interview with Joan Subirats". *Green European Journal* 16: 6–12.
- Marušić, Antonela. 2014. "25 godina lezbijskog pokreta. Od Lila inicijative i ratnih godina do anarhističkih dana Kontre". <http://www.crol.hr/index.php/politika-aktivizam/6268-25-godina-lezbijskog-pokreta-od-lila-inicijative-i-ratnih-godina-do-anarhistickih-dana-kontre> (pristup 12. 1. 2018.).
- McCormack, Donna i Suvu Salmenniemi. 2016. "The Biopolitics of Precarity and the Self". *European Journal of Cultural Studies* 19/1: 3–15. <https://doi.org/10.1177/1367549415585559>
- Miškovska Kajevska, Ana. 2017. *Feminist Activism at War. Belgrade and Zagreb Feminists in 1990s*. London: Routledge.
- Mosse, George L. 2005. *Nacionalizem in seksualnost*. Ljubljana: Založba *cf.
- Nacionalni program demografskog razvitka. 1996. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.
- Petitjean, Olivier. 2017. "Can Cities and Citizens Reinvent Public Services?". *Green European Journal* 16: 82–89.
- Petrović, Duško. 2011. "Analiza političkih aspekata studentske blokade Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Metoda i strategija studentske blokade". *Studia ethnologica Croatica* 23: 327–347.
- Pinto, Jorge. 2017. "The Order of Barcelona. Cities without Fear". *Green European Journal* 16: 68–75.
- Plummer, Ken. 2001. "The Square of Intimate Citizenship. Some Preliminary Proposals". *Citizenship Studies* 5/3: 237–253. <https://doi.org/10.1080/13621020120085225>
- Richardson, Diane i Steven Seidman. 2002. "Introduction". U *Handbook of Lesbian and Gay Studies*. Diane Richardson i Steven Seidman, ur. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 1–13.
- Roberts, Adrienne. 2017. *Gendered States of Punishment and Welfare. Feminist Political Economy, Primitive Accumulation and the Law*. London: Taylor & Francis.
- Rose, Nikolas. 2001. "The Politics of Life Itself". *Theory, Culture, Society* 18: 1–30. <https://doi.org/10.1177/02632760122052020>
- Salecl, Renata. 1994. *The Spoils of Freedom*. London: Verso.
- Standaert, Laurent. 2017. "The Call of the City". *Green European Journal* 16: 1–3.
- Škokić, Tea. 2011. "Can Croatia Swallow It? The Lack of Freedom of Sexual Expression". U *Love and Sexuality. Anthropological, Cultural and Historical Crossings*. Slađana Mitrović i Alja Adam, ur. Zagreb: Centar za ženske studije, Red Athena University Press, 131–143.
- Šljivić, Dragan i Martin Mlinarić. 2016. "Sexual Othering and Democracy in post-Yugoslav Societies. A Comparison of Dveri and U ime obitelji". U *Minorities under Attack. Othering and Right-Wing Extremism in Southeast European Societies*. Sebastian Goll, Martin Mlinarić i Johannes Gold, ur. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 103–128.
- Vučković Juroš, Tanja. 2015. "Socijalna isključenost seksualnih manjina u Hrvatskoj". *Revija za socijalnu politiku* 22/2: 195–218.
- White, Beatrice i Laurent Standaert. 2016. "The Commons. A Quiet Revolution". *Green European Journal* 14: 1–3.

Public Politics as Commons. Investigating the Possibilities of Political Emancipation in the Conditions of Narrowed Civil Liberties in Croatia

In contemporary social theory, there are often claims that in neoliberal regimes, the public political space is disappearing or is becoming increasingly narrow, and a politically engaged citizenry is being replaced by patriotism and an uncritical stance regarding how governments operate. The biopolitical structures of neoliberal regimes are creating and using unfavourable socio-economic conditions, general precariousness, unstable working and living conditions, and the commodification of goods and services to discipline citizens and make them obedient and uncritical. These processes are visible in many countries today, including Croatia, and particularly in the areas of reproductive rights and freedoms for sexual and gender minorities. However, there are new forms of civic organization that have become a barrier to this narrowing of civil liberties. This paper poses the question of whether we can approach national politics of sexuality as a form of commons that are created and managed by citizens. Can this approach contribute to what queer politics entail? Specifically, can it widen a sphere of sexual and intimate life that is freed from state and institutional control and return political engagement to the citizenry?

Keywords: politics of sexuality, governmentality, precarity, commons, LGBTIQ, Croatia